

Wstęp

10.4467/23916001HG.23.002.18803

Zwrot „cnoty niewieście”, umieszczony jako podtytuł niniejszego tomu „Studia Historica Gedanensia”, posiadał w minionych wiekach wiele znaczeń, odnotowanych w słownikach językowych. Modyfikacja semantyczna tego wyrażenia na przestrzeni stuleci pozwala uwzględnić jego zróżnicowanie konotacyjne. Sformułowanie to odnosiło się do czystości oraz wstydlivosti przedmałżeńskiej kobiet w sferze płciowej. Mieściło ono w sobie również zbiór zalet uznawanych za właściwe dla nich: opiekuńcza, skromna, pobożna, roztropna, pracowita, gospodarna. Można by z pewnością dodać do niego jeszcze inne. Określenie „cnoty niewieście” ze względu na to historyczne nacechowanie językowe najczęściej jest utożsamiane z dawnym wzorcem kobiecości, uznawanym za naturalny, tradycyjny i wyznaczający kobiecie określone miejsce i rolę w społeczeństwie.

Jednocześnie słowa „cnota” i „niewieści” osobno również miały zmienne nacechowanie wartościujące. We współczesnych słownikach oznaczane są jako słownictwo dawne, szczególne w swoim charakterze albo stosowane w pisarstwie w ramach przyjętej narracji. Wraz z zachodzącymi zmianami językowymi i społecznymi słowo „niewieści” nabrało przebrzmiałego, przestarzałego znaczenia i zaczęło być używane w ironicznym lub żartobliwym sensie. „Cnota” mieściła w sobie szerszy zakres pojęciowy niż tylko ten związany z kobiecością, np. religijny czy teologiczny. Co jednak interesujące, można ją było także przypisać zwierzętom lub rzeczom.

Klamrą spinającą sens określenia cnoty niewieście, ale kładąc akcent na słowo „cnota” jest znaczenie wynikające z pochodzenia etymologicznego i to, które współcześnie rejestrują słowniki. W tym sensie oznacza ono dodatnie zalety. W tym wymiarze semantycznym, pozostaje współcześnie, co prawda, poza centrum praktyki językowej, ale jego zakres pojęciowy nie stracił swojej aktualizacji. Honor, odwaga, szlachetność i inne wartości należące do interpretacji pojęciowej cnoty nie utraciły dodatniego znaczenia

Uwagi w zakresie zróżnicowania interpretacyjnego tego wyrażenia zostały nakreślone na podstawie rozważań Agnieszki Pieli zamieszczonych w tekście *Historycznie o cnocie niewieściej i niewieścich cnotach*¹. Autorka zaprezentowała w nim

¹ Agnieszka Piela, „Historycznie o cnocie niewieściej i niewieścich cnotach”, *Poradnik Językowy* 10 (2021): 92–101.

pola semantyczne, sposób rozumienia tego zwrotu i jego zmienność w różnych aspektach na tle historycznych uwarunkowań.

W prezentowanym tomie znajdują się artykuły, które do tytułowej tematyki odnoszą się w różnych kontekstach. W części z nich przywołane zostało historyczne i tradycyjne ujęcie „cnót niewieścich” dla przedstawienia funkcjonowania określonego modelu życia społecznego, w niektórych zaznaczono, jak te tradycyjne postawy wpływały na kształtowanie oraz funkcjonowanie postaw społecznych i narodowych. W innych pokazano poglądy i aktywność publiczną kobiet, ich horyzont myślowy, dążenie do przełamywania stereotypowego przekonania, wychodzenia poza nie. Przyczyniało się to do kształtowania nowego modelu kobiecości, adaptowania „cnót niewieścich” do nowych uwarunkowań społecznych. Są i takie teksty, w których nakreślono, jak utrwalone przekonania mogą rzutować na opinie i oceny.

Zbiór artykułów składających się na tom został ułożony w porządku chronologicznym, obejmuje on różne epoki od czasów starożytnych do współczesności.

Cykl artykułów rozpoczyna tekst **Lucyny Kostuch** *Cnoty samic w De natura animalium Eliana*. Dzieło autora starożytnego zawiera obserwacje przyrodnicze w odniesieniu do świata zwierząt, a szczególnie cech przez nie posiadanych. Autorka zwraca uwagę, że spostrzeżenia Eliana dotyczą kilku kontekstów. Na te dotyczące świata zwierząt nakładają się refleksje moralne, w wielu przypadkach występuje antropomorfizacja. Elian zauważał, że samice zwierząt oprócz tradycyjnych cnót niewieścich posiadają również zalety nieoczywiste, przypisywane w większości samcom, jak siła fizyczna i odwaga, samodzielność, dynamizm i śmiałość w działaniu.

Tematykę cnót w starożytności kontynuuje artykuł **Anny Pająkowskiej-Bouallegui** *Euzebia, Helena i cesarz rzymski Julian Apostata*. Te dwie wyjątkowe kobiety, którym artykuł został poświęcony, odegrały szczególnie ważną rolę w życiu Juliana Apostaty. Autorka w swoim opisie odwołuje się do jego pism oraz do innych autorów antycznych, takich jak: Ammianus Marcellinus, Eutropiusz, Zosimos, retor Libanios, czy historycy Kościoła: Sokrates Scholastyk i Hermiasz Sozomen. Na ich podstawie ukazuje obraz cech i zalet Heleny i Euzebii, które zdaniem cytowanych autorów były godne uznania.

Artykuł *Das Bild der tugendhaften Frau–Ehefrau, Mutter in ausgewählten lateinsprachigen Epithalamien und Epitaphien des 16. Jahrhunderts* **Agaty Chrobot i Jacka Pielasa** stanowi wprowadzenie do czasów nowożytnych. Autorzy podejmują tematykę toposu dobrej żony i matki w wybranych tekstach epitalamiów i epitafiów. Zauważają, że w obu typach utworów podkreślano pobożność, skromność, uczciwość, cnotliwość, troskliwość o męża, dom i rodzinę. Różnił je natomiast opis wyglądu zewnętrznego, który w epitafiach miał znaczenie drugorzędne wobec nieśmiertelności duszy i naturalnego procesu rozkładu ciała po śmierci.

Dwa kolejne artykuły dotyczą tematyki kobiecej aktywności w epoce oświecenia. **Adam Kucharski** w artykule *Aktywność polityczna i kulturalna kobiet w świetle*

rękopiśmiennej i drukowanej prasy polskiego oświecenia (XVIII w.) porusza zagadnienie wiadomości i informacji, które na temat kobiet można było znaleźć w polskich gazetach i czasopismach. Dotyczyły one głównie takich obszarów jak pedagogika, kultura i polityka. Kobiety pojawiały się przy okazji sejmu rozbiorowego, konfederacji barskiej, Sejmu Wielkiego, Konstytucji 3 Maja oraz jako mecenaski i animatorki kultury. Autor ukazuje także aspekty związane z udziałem kobiet w sferze wydawniczo-redakcyjnej. Zwraca uwagę na ograniczenia w zakresie publikacji dotyczących kobiet, jak i ich wpływu na działalność związaną z funkcjonowaniem rynku prasowego.

Wychowanie i edukacja dziewcząt w ujęciu Louise d'Épinay – *Les Conversations d'Émilie* – artykuł **Anny Łysiak-Łątkowskiej** – poświęcony jest poglądom na wykształcenie dziewcząt jednej z wybitniejszych w XVIII w., a przez ponad dwa stulecia niedocenianej pisarki. *Les Conversations d'Émilie* stanowi niezwykle dzieło pedagogiczne pod kilkoma względami, m.in. zastosowanej konwencji literackiej, metody pedagogicznej, nowatorstwa ujęcia zagadnienia edukacji dziewcząt. Fundamentalnym założeniem postulatów L. d'Épinay było przekonanie o równości intelektualnej płci. Omawiany w artykule utwór zawiera jej prekursorskie poglądy i refleksje na temat edukacji dziewcząt. Przedstawia śmiało spojrzenie na to, kim jest kobieta w swojej istocie pomimo funkcjonujących kulturowych konwenansów i stereotypów na temat podziału ról płciowych, które L. d'Épinay częściowo akceptowała.

Tematykę edukacji dziewcząt kontynuuje kilka następných artykułów, odnoszących się do realiów XIX w. na ziemiach polskich i ziemiach zabranych. W artykule Cierpliwa, słodka i skromna. Cnoty niewieście w XIX w. według Klementyny z Tańskich Hoffmanowej i jej *Pamiętki po dobrej matce czyli ostatnich jej rad dla córki* **Monika Opióła-Cegielka** nakreśla poglądy niezwykle w tamtym czasie popularnej i znanej autorki oraz wizytatorki szkół dla dziewcząt na temat miejsca i roli płci żeńskiej. Prezentuje je na tle obowiązujących regulacji prawnych, istniejących stosunków społecznych, różnic w warunkach materialnych w różnych warstwach społecznych. Klementyna z Tańskich Hoffmanowa opowiadała się za koniecznością wykształcenia dziewcząt, co było nowatorskie w ówczesnym czasie. Jednak w jej pojęciu powinno ono być zależne od pochodzenia społecznego, które warunkowało potrzebę posiadania określonych umiejętności i wiedzy. Natomiast wszystkie dziewczęta i kobiety powinny posiadać – bez względu na pochodzenie – wspólny zbiór zalet.

Kinga Raińska w artykule *Bądź aniołem piastunem narodowego ducha... Cnoty niewieście rekomendowane w XIX-wiecznych programach nauczania* omawia znaczenie edukacji dziewcząt na podstawie poradników i kodeksów obyczajowych. Pokazuje, jak ważną rolę odgrywała w niej religia, moralność, wychowanie obywatelskie i patriotyczne w kontekście warunków politycznych ziem polskich w XIX w. Oprócz tego zwraca uwagę na nauczanie przedmiotów humanistycznych z naciskiem na znajomość historii ojczystej i języka, przedmiotów ścisłych,

artystycznych, jak granie na wybranym instrumencie, rysunek, ale i znajomość zajęć i obowiązków gospodarskich, domowych. Rady i wskazówki znajdujące się w poradnikach i kodeksach podtrzymywały tradycyjne wzorce. Jednak względy polityczne, materialne, procesy modernizacyjne w XIX w. przyczyniały się do ich przeobrażenia, czego wyrazem stawały się postulaty zdobywania przez kobiety umiejętności dających możliwość zdobycia pracy i zarabiania.

„*Od dobrej pani do apostołki kultury*”. *Ewolucja postaw polskich ziemianek kresowych wobec ludności wiejskiej w XIX wieku* to tytuł artykułu **Marii Korybut-Marciniak**. Jego podstawę źródłową stanowi literatura pamiętnikarska, epistolarna oraz publikacje o charakterze edukacyjnym. Tematyka całego artykułu koncentruje się na stosunkach pomiędzy dworem a społecznością lokalną. Autorka wskazuje na znaczenie dworu ziemiańskiego w XIX w., a przede wszystkim jego mieszkankę, dla pielęgnowania i zachowania wartości narodowych, religijnych, kulturowych na ziemiach zabranych. Charakteryzuje zmieniającą się rolę polskich ziemianek z kresów i formy ich aktywności w podtrzymywaniu tych wartości – od organizowania przytułków, poczęstunków dworskich aż do zakładania żłobków, kólek śpiewu i tańca, szkół i ludowych kursów czytania i pisania, ale i kształcenia zawodowego. Badaczka podkreśla trwanie tych samych wartości w sytuacji, gdy zmieniały się formy działalności, co było konsekwencją procesów modernizacyjnych i dokonującego się postępu.

O postawach narodowych, zaangażowaniu w działalność patriotyczną pisze także **Grażyna Wyder** w tekście *Wielkopolskie „entuzjastki” – Bibianna Moraczewska i Emilia Szczaniecka – życie złożone w służbie Ojczyzny – świadomy wybór czy zrządzenie losu?* Autorka przedstawia sylwetki Bibianny Moraczewskiej i Emilii Szczanieckiej przez pryzmat wątków ich życia oraz cech i cnót je charakteryzujących. Obie one były zaangażowane w działalność spiskową i powstańczą. Brały udział w pracach utworzonego w 1863 r. Komitetu Niewiast Wielkopolskich, stawiającego sobie za cel niesienie pomocy rannym powstańcom. Założyły wspólnie m.in. Towarzystwo Naukowej Pomocy dla Dziewcząt Polskich w 1872 r. w Wielkim Księstwie Poznańskim. Związane były także z ruchami kobiecymi na rzecz emancypacji. Były znane i poważane w szerokich kręgach, aktywnie współpracowały na różnych polach, włączały się w działalność społeczną.

Sebastian Harasimiuk w tekście *Cnotliwe Słowianki i knujące Niemki. Wzorzec dobrej żony i jej antyniemiecki kontekst w powieści historycznej Bracia Zmartwychwstańcy J.I. Kraszewskiego* zajmuje się zagadnieniem literackiego obrazu kobiecych postaci historycznych – Emnildi i Ody Miśnieńskiej, żon Bolesława Chrobrego – jako bohaterki powieściowych. Autor artykułu podkreśla, że mediewializm posłużył Józefowi Ignacemu Kraszewskiemu jako kanwa interpretacyjna do pokazania znaczenia cnót niewieścich w kontekście wartości narodowych, religijnych, antagonizmu polsko-niemieckiego. Ten wymiar literackiego opisu, podobnie jak kwestii wychowania i wykształcenia dziewcząt w XIX w., był powiązany z sytuacją polityczną ziem polskich.

Artykuł **Iwony Sakowicz-Tebinki** *Victorian courtship – from ideal to real. The Englishwoman's Domestic Magazine and the Rule of the etiquette* wprowadza w obszar kultury anglosaskiej. Jego podstawę stanowią podręczniki *savoir-vivre*'u oraz listy napływające do „Englishwoman's Domestic Magazine”, dotyczące flirtu, zalotów i małżeństwa. W Anglii wiktoriańskiej flirt i zaloty regulowały ściśle zasady, również w małżeństwie panowały określone reguły postępowania. Przyjęte konwenanse i formy obyczajowe wyznaczały rytm życia społecznego i regulowały podział ról ze względu na różnice płci. Autorka zwraca uwagę na podręczniki *savoir-vivre*'u, które obok wskazówek, jak przyjmować gości czy nakryć do stołu, dotyczyły starań o względy innej osoby oraz życia małżeńskiego. Zestawia je z listami z „Englishwoman's Domestic Magazine”, w których dość często pojawiały się kwestie zalotów i małżeństwa. Mimo sztywnych reguł społecznych czytelnicy „Englishwoman's Domestic Magazine” wykazywali oznaki niezależności i samodzielności w próbie zakwestionowania utrwalonych zasad.

Do tego samego kręgu kulturowego nawiązuje tekst **Piotra Derengowskiego** *Ernestyna Potowska-Rose i Maria Zakrzewska – nieznanne liderki ruchu na rzecz praw kobiet*. Autor scharakteryzuje postaci i działalność Polek aktywnych na rzecz praw kobiet w USA, ale także zasłużonych na innych polach. Pierwsza z bohatererek wbrew zakazom i oczekiwaniom odważyła się podążać za swoimi przekonaniami. Stała się zwolenniczką idei Roberta Owena, włączyła się w ruch abolicjonistyczny, nazywana była „królową trybun”. Druga, posiadając wykształcenie medyczne, założyła ze swoimi współpracowniczkami pierwszy w USA całkowicie żeński szpital kliniczny – Nowojorski Szpital dla Kobiet i Dzieci. Następnie przeniosła się do Bostonu, gdzie objęła posadę dyrektora instytutu klinicznego w Żeńskim College'u Medycznym Nowej Anglii, w dalszej kolejności otworzyła Szpital dla Kobiet i Dzieci Nowej Anglii. Miała nowatorskie podejście do medycyny i zawodu lekarza.

Barbara Klasa, pozostając na gruncie anglosaskim, w tekście *Wives, mothers, female warriors. The image of Polish women in 19th century American historiography* odnosi się do przedstawienia polskich kobiecych postaci historycznych w amerykańskiej historiografii w XIX i na początku XX w. Wskazuje, że pojawiały się o nich jedynie niewielkie wzmianki. Polskie królowe i księżne były wymieniane jako żony, matki. Inne Polki, pochodzące z rodzin arystokratycznych, były przywoływane jedynie w pojedynczych publikacjach. Autorka nawiązuje także do innych cech amerykańskiej historiografii takich jak sposób komponowania i przekazu wizerunków polskich postaci kobiet. Wskazuje także na elementy porównawcze z portretami kobiet z innych krajów i narodów.

Do Francji – ponad 100 lat później od czasów L. d'Épinay – przenosi **Małgorzata Nossowska** w artykule *Ewolucja wzorca kobiety idealnej we Francji belle époque. Przypadek Marguerite Durand i „La Fronde”*. Marguerite Durand, redaktorka i wydawczyni „La Fronde”, była przedstawicielką generacji kobiet *belle époque*, nietuzinkową i wyróżniającą się osobowością. Propagowały one wzorzec

kobiety niezależnej i samodzielnej, a ich poglądy były wyrazistsze niż zwolenniczek ruchu kobiecego wcześniejszych pokoleń. M. Nossowska opisuje znaczenie M. Durand i prowadzonej przez nią gazety dla sprawy kobiecej. Kobiety pojawiające się na łamach „La Fronde” były często prekursorkami w swoich dziedzinach. Zespół redakcyjny „La Fronde” składał się tylko z kobiet, co miało przełamywać stereotypy związane z dziennikarstwem. Gazeta promowała aktywność i obecność kobiet w sferze publicznej w różnych wymiarach, zmiany prawne i społeczne ich dotyczące. Dążyła do przełamywania stereotypów i dawała perspektywę możliwych zmian.

Wątki paryskie pojawiają się także w artykule **Krystyny Berkan** *Ewa z Rościszewskich Lorentowiczowa (1869–1943)*. Autorka prezentuje stosunki i relacje pomiędzy matką i córką na przykładzie Ewy Rościszewskiej-Lorentowiczowej i Ireny Lorentowicz. Opisuje pochodzenie, wykształcenie oraz twórczość artystyczną Ewy z Rościszewskich Lorentowiczowej. Była ona malarką, ale tworzyła też artystyczne oprawy introligatorskie książek. Uczyła się w pracowniach malarskich lub szkołach tworzonych dla dziewcząt, jak np. Szkoła Rysunku i Malowania dla Pań otwarta w Warszawie na przełomie 1886 i 1887 r. czy istniejąca w Paryżu Académie Colarossi, ponieważ kobiety nie mogły jeszcze wtedy studiować w uczelniach artystycznych. K. Berkan związki matki z córką ukazuje przez pryzmat twórczej i artystycznej aktywności Ewy. Irena Lorentowicz także zdobyła wykształcenie malarskie, była artystką, autorką scenografii i kostiumów do opery Karola Szymanowskiego *Harnasie*.

Leszek Molendowski w *Servi il Dio la Patria e la Famiglia. Kobiety w faszystowskich Włoszech (1925–1940)* odnosi się do miejsca kobiet w społeczeństwie i państwie w koncepcji włoskiego faszyzmu oraz do udziału ich samych w życiu politycznym Włoch okresu międzywojennego. Ideologia i doktryna Narodowej Partii Faszystowskiej, poglądy i stosunek samego Benita Mussoliniego kształtowały sytuację kobiet tego czasu. Autor wskazuje liczne organizacje, jak: Młode Włoszki, Małe Włoszki, Młode Faszystki, Narodowy Instytut Ochrony Macierzyństwa i Dzieciństwa, funkcjonujące w ramach systemu totalitarnego. Miały one skupiać dziewczęta i kobiety oraz aktywizować je ideologicznie, ale i podtrzymywać wyobrażenia o tradycyjnych kobiecych rolach i zadaniach, cnotach niewieścich. Początkowa swoboda i poszerzenie możliwości publicznej obecności kobiet wraz ze strukturalnym i doktrynalnym umacnianiem faszyzmu, polityką całkowitej kontroli, zmieniły się w podporządkowanie kobiet państwu i systemowi.

Arnold Konczyński w tekście *Woman, Mother, Polish woman – the evolution of attitudes of Polish women in Sweden 1945–1989 in an emigrant perspective* zajmuje się zagadnieniem polskiej emigracji w Szwecji od zakończenia II wojny światowej aż do lat 80. XX w. Przedstawia, jak kolejne fale emigracji kształtowały codzienność Polek, wpływały na ich sytuację osobistą, rodzinną, materialną i społeczną. Adaptowanie się do nowej codzienności przyczyniało się do kształtowania nowych zachowań – podejmowania pracy oraz rozwijania karier jako naturalnej

ścieżki rozwoju i dokonywanego wyboru. Autor opisuje zróżnicowaną obecność Polek w środowisku emigracyjnym, gotowość do niesienia pomocy w różnej formie Polkom i Polakom. Zauważa, że w polskiej społeczności emigracyjnej na terenie Szwecji kobiety stanowiły znaczącą większość – 90% w 1945 r. i aż 62% w 1980 r.

O problemach czasów obecnych traktuje tekst **Anny Podciborskiej** „*Improperly*” *Feminine: An Overview of 52 Female Death Row Inmates in America Sentenced 1981–2019, Awaiting Execution*. Autorka dokonuje przeglądu 52 przypadków kobiet skazanych i oczekujących na wykonanie wyroku za czyn zagrożony karą śmierci, w tym w sprawach dotyczących dzieciobójstwa, w USA w latach 1981–2019. Na ich podstawie porusza problematykę konstruowania przez przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości, media i opinię publiczną obrazu i oceny oskarżonych i skazanych. Autorka stosowane przez nich strategie narracyjne w odniesieniu do skazanych umieszcza w trzech kategoriach: „złe”, „obłąkane” i „smutne”. Taki zabieg miał służyć negacji naturalnej kobiecości skazanych, ponieważ czyn zbrodniczy popełnić mogła tylko istota jej pozbawiona. Uwagi A. Podciborskiej dotyczą nie tylko do kategorii płci, ale i pochodzenia etnicznego. Tekst stanowi interesujący zarys dyskusji w nurcie równościowym, ujęty przez spojrzenie na kwestię winy i odpowiedzialności karnej oraz oceny sprawczyń popełnionych czynów.

Zebrany w tomie zbiór artykułów, choć nie wyczerpuje poruszanej tematyki, przedstawia ją w perspektywie zachodzących zmian w dziejach. Każda z Auterek i każdy z Autorów proponuje podejście historyczne, wskazując określony fragment tego, co było. To perspektywa zapisu zmian i różnic pomiędzy tym, co dawniej i teraz. Umożliwia ona dostrzeżenie różnorodności historycznej, społecznej, kulturowej, pojęciowej poruszanej tematyki. Zachęcając do zapoznania się z zamieszczonymi tekstami, mamy nadzieję, że stanie się to impulsem, aby przez optykę współczesności spojrzeć w przeszłość w kontekście komparatystycznym.

Serdecznie dziękuję dr. hab. Andrzejowi Woznińskiemu, prof. UG za koncepcję i pomysł dzieła przedstawiającego wyobrażenie cnót zamieszczonego na okładce.

Anna Łysiak-Łątkowska